

„Skundą privalo šaukimuose išdėstyti“: ŠAUKIMŲ Į TEISMĄ REGLAMENTAVIMAS PIRMAJAME IR ANTRAJAME LIETUVOS STATUTUOSE*

Irena Valikonytė

Vilnius

Pastaruoju metu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) istorijos istoriografijoje akivaizdžiai daugiau dėmesio skiriama rašytinio dokumento sklaidos visuomenėje problemai¹. Tačiau teismo proceso dokumentika, kaip ir apskritai XVI a. teismo procesu bei LDK bajorų teisine sąmone, galima sakyti, dar mažai domėtasi. O rašto skvarba į bylos nagrinėjimo procedūrą, viena vertus, atskleidžia pastangas moderninti teiseną, tobulinti teismo procesą ir efektyvinti teismų veiklą, kita vertus, liudija vis didėjančią rašytinės „atminties“ svarbą visuomenėje.

Vienas tokių teismo proceso pradžių reikalingų dokumentų buvo šaukimas į teismą. 1929 m., minint Pirmojo Lietuvos Statuto 400 metų sukaktį, Vilniaus Stepono Batoro universitete surengtoje mokslinėje konferencijoje pranešimą apie šaukimų įteisinimą Pirmajame ir Antrajame Statutuose perskaitė Rafalas Taubenschlagas. Vėliau publikuotose vos poros puslapių tezėse, palyginęs abiejuose Statutuose įrašytus tik dviejų atitinkamų straipsnių (Pirmojo – VI skyriaus 17-o ir Antrojo – IV skyriaus 28-o) tekstus su prancūzų ir italų teisynuose šaukimų praktiką įtvirtinusių nuostatų turiniu, padarė išvadą, kad Lietuvos Statutas „išplėstinį šaukimą perėmė iš Lenkijos praktikos“ (*przejął pozew rozszerzony z praktyki polskiej*), nes, girdi, Lietuvos Statute įteisintas teismo procesas esąs niekas kitas, o tik Lenkijos proceso, kuris savo ruožtu kopijavęs kanonų procesą, „perdirbiny“ (*przeróbka*)². Nediskutuosime su autoriais apie visą teismo procesą, reglamentuotą Statute, tačiau apsistosime prie šaukimų procedūros įteisinimo

* Straipsnis parengtas pagal tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos“ skaitytą pranešimą. Konferencijos organizavimą rėmė Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LIP-002/2016).

¹ Klovas M. Privataus dokumento juridinė galia XV–XVI a. pradžioje // Istorijos šaltinių tyrimai. T. 5 / Sudarė A. Dubonis. Vilnius, 2014, p. 43–56; Ragauskienė R. Dingę istorijoje: XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatių archyvai. Vilnius, 2015; Грыуна А. И. Документальная письменность Великого княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.). Минск, 2015.

² Taubenschlag R. Pozew w I i II statucie litewskim // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego / Pod red. dr. Stefana Ehrenkreutza. Wilno, 1935, s. 327–328.

Pirmajame ir šios normos reguliavimo Antrajame Statute. Tiesa, skundų ir šaukimų, kaip parengiamojo bylos etapo dokumentų, funkciją iki Antrojo Statuto dar 1937 m. plačiai analizavo Janas Adamusas³. Tačiau šiai studijai parašyti autoriaus naudoti publikuoti daugiausia XVI a. penkto–septinto dešimtmečių Gardino ir Slanimo vadinamųjų vietos (žemės) teismų dokumentai lėmė, manytume, kai kurias diskutuotinas išvadas. O būtent LDK valdovo teismo, kurį bajorai suvokė kaip teisingumo vykdymo etaloną, knygose glūdinti informacija leidžia ne tik rekonstruoti šaukimų panaudos teismo procese normų kismą, bet ir aptikti Antrajame Statute įteisintų normų šaltinius ir atskleisti gilumines teisenos modernėjimo LDK tendencijas.

Atkreiptinas dėmesys, kad Pirmajame Statute šaukimų terminas (*citatio / vocatio, позва / позыв, pozew*) paminėtas net 15 kartų, tačiau šiam dokumentui įteisinti skirti vos du specialūs straipsniai. Tai pirmiausia VI skyriaus 14 straipsnis, kurį sudaro tik vienas sakiny: „Jeigu kas turėtų pašaukti ką šaukimais, tai turi savo skundą šaukimuose išdėstyti“, išplėstinėje Statuto redakcijoje papildytas dar įsakmesne nuoroda: „<...> o ko šaukimuose neparašys, to teisme neturi ieškoti.“⁴ O kitame – VI skyriaus 3 straipsnyje – buvo reglamentuota jau seniau praktikoje galiojusi šaukimų atsakovui įteikimo procedūra⁵. Taigi nagrinėjęs bylą teisėjas, atsivertęs Pirmąjį Statutą, tikėdamasis, kad jame šaukimų normos bus išaiškintos detalai ir kompaktiškai, nerasdavo nei reikalavimų šaukimų turiniui ir formai, nei jų galiojimo termino, nei jų atmetimo galimybės, nei atsakymų į kitus, nagrinėjant bylas iškildavusius su šaukimų problema susijusius klausimus. O štai Antrojo Statuto redaktoriai jau gerokai plačiau ir nuodugniau išdėstė šaukimų surašymo ir įteikimo atsakovui procedūrą. Todėl – natūralu – rūpi išsiaiškinti, kas gi tapo Antrajame Statute įteisintų patobulintų arba naujų

³ Adamus J. O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu). Garść notatek // Ateneum Wileńskie. R. XII, Wilno, 1937, s. 205–281. Lietuvių istoriografijoje šaukimų tematika visiškai nesidomėta, apie teismo procesą rašę autoriai apsiribodavo pora sakinių. Žr. Vansevičius S. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai. Pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus. Vilnius, 1981, p. 116; *idem*. Teismo procesas pagal 1529 metų Lietuvos Statutą // Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. Straipsnių rinkinys / Sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius, 2005, p. 132; Andriulis V. et al. Lietuvos teisės istorija. Vilnius, 2002, p. 193. Baltarusijos istorikas Josifas Jucho straipsnio apie teismo procesą Pirmajame Statute pastraipoje, skirtoje šaukimams, juos tapatino su ieškiniais (*иск*). Жг. Юхо И. Основные черты судоустройства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года // 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Pirmojo Statuto 450 metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1982, p. 53.

⁴ Pirmasis Lietuvos Statutas. T. II, pirma dalis: tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis / Parengė S. Lazutka, E. Gudavičius, I. Valikonytė et al. Vilnius, 1991 (toliau – PLS. II.1), p. 178–179.

⁵ *Ibidem*, p. 164–166.

šaukimų procedūros normų šaltiniu. Jano Adamuso nuomone, Lenkijos teisė – konkrečiai 1523 m. *Formula Processus* ir Mazovijos teisynei⁶. Ar autorius teisus?

Pirmiausia kyla klausimas, kodėl Pirmojo Lietuvos Statuto redaktoriai tiek nedaug vietos skyrė šaukimų formai: ar dėl to, kad tai buvo dar naujas reiškiny, kurį tik siekiama įtvirtinti teismoje, ar – priešingai – rašytiniai šaukimai tuomet jau buvo teisinė kasdienybė, kurios Statuto redaktoriai nedetalizavo, nes teismo procesas buvo jau visiškai susiklostęs ir jiems labiausiai rūpėjo įtvirtinti „rašytinę teisę“. Išlikę XV a. pabaigos–XVI a. pradžios LDK teismų protokolai ir sprendimai liudija, kad jau tada ieškovai skundus dažnai surašydavo šaukimuose⁷. Terminai „позов“, „позов листовный“ ir „лист позовный“ šaltiniuose aptinkami jau 1478–1498 m.⁸ Ypač svarbus šaltinis – vienas iš Lietuvos Metrikos 14-ąją Užrašymų knygą sudarančių sąsiuvinį, t. y. raštininko Kapočiaus Vosylevičiaus 1523–1524 m. vestas valdovo kanceliarijos registras, kuriame palyginti gausu trumpučių įrašų apie ieškovams išduotus šaukimus⁹. Išlikę to meto (1522 m.) šaukimų originalai ir kopijos¹⁰ leidžia teigti, kad bent XVI a. pradžioje jau buvo nusistovėjęs ir šio dokumento formuliaras. Tačiau įmanu, kad iki Pirmojo Statuto įsigaliojimo ieškovai dar dažnai skundą išdėstydavo žodžiu, tai liudija daugelio to meto teismo protokolų naracijų pradžia: жаловал / жаловали перед нами. Nors jau plito ir rašytinis skundas, vadinamas жалоба arba жалобница, kurį ieškovas padėdavo prieš teisėją (покладал перед нами жалобу). XVI a. pradžioje vis dažniau tokiuose aktuose užsimenama apie iš teismo paimtus šaukimus, kuriuose ir buvo surašomi skundai (жаловал / жаловала водлуг позову)¹¹. Žinoma, nauja

⁶ Adamus J. Op. cit., s. 265–266, 280–281.

⁷ Lenkijoje rašytiniai šaukimai į teismą pradėti teikti jau XIII a. pirmoje pusėje, tačiau privalomis (sėsliai šlėktai) tapo tik XV a. pirmoje pusėje. Žr. Bardach J. Historia państwa i prawa Polski. T. I: do połowy XV wieku. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Warszawa, 1964, s. 345, 545; Bardach J., Leśnodarski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. Wydanie piąte. Warszawa, 2005, s. 169.

⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4 / Parengė L. Anužytė. Vilnius, 2004, Nr. 117, p. 134; Nr. 140, p. 148; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6 / Parengė A. Baliulis. Vilnius, 2007, Nr. 260, p. 175.

⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14 / Parengė L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius, 2008, Nr. 87–89, p. 118; Nr. 134–139, p. 124; Nr. 164, p. 127.

¹⁰ Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. B. T. Gorczak III (1432–1534). Lwów, 1890, nr CCXXXII, CCXXXIII, s. 223–224; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11 / Parengė A. Dubonis. Vilnius, 1997, Nr. 118, p. 122.

¹¹ Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščvienė. Vilnius, 2003 (toliau – 10 TBK), Nr. 177, p. 110; Nr. 182, p. 115. Tik Trečiajame Statute (IV skyriaus 54 straipsnyje) jau aiškiai pasakyta, kad teisme ieškovas pats nedėsto skundo žodžiu, bet вместо жалобы имеет дати на праве позов чести. Žr. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989 (toliau – TLS), c. 183.

„mada“ plito „iš viršaus“, t. y. pirmiausia valdovo teisme. Todėl nereikia stebėtis, kad 1528 m. Kobrino bajoras Jonas Juškavičius teisinosi komisarų teisme, jog savo brolius anksčiau šaukęs į seniūno teismą su „geraisiais žmonėmis“, nes „tuomet pas mus šaukimų dar nebuvo“ (*в тотъ часъ еще позвоу въ насъ не было*)¹². Taigi Pirmasis Statutas ne įvedė, bet įteisino jau galiojusį teisės paprotį, tačiau pavertė jį juridiniu imperatyvu. Nuomonę, kad įsakmus rašytinių šaukimų reikalavimas teismo procesui pradėti buvo naujovė, galima paremti ir šio straipsnio pozicija Pirmojo Statuto vadinamajame Zamoiskių nuoraše, kuris Statuto tyrėjų yra laikomas darbiniu („laboratoriniu“) kanceliarijos (arba Alberto Goštauto) nuorašu¹³. Archeografinė ir paleografinė jo analizė rodo, kad VI skyrių „Apie teisėjus“ kodifikuoti buvo pradėta anksčiau, o baigta vėliau nei kitus skyrius. Tai štai šiame nuoraše VI skyriaus 14 straipsniui įrašyti buvo palikta tiek daug vietos¹⁴, kad peršasi mintis, jog šis straipsnis iš tiesų turėjo būti gerokai ilgesnis, bet detalizuoti šaukimų normą jame kažin kodėl buvo atsisakyta, gal planuota sukurti atskirą straipsnį. Tačiau akivaizdu, kad Pirmajam Statutui įsigaliojus, rašytiniai šaukimai tapo privalomi ir šios normos buvo laikomasi. O atsakovai, pašaukti vien „nuogais žodžiais“ (*одно голыми словы*), kaip, pavyzdžiui, 1534 m. Brastos seniūnaitis Jonas Iljiničius, į teismą tiesiog neatvykdavo¹⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad net valdovo teismo šakos – specialiai paskirtų teisėjų Ponų Tarybos narių – 1541–1542 m. vykdyto teismo knygos intituoliacijoje buvo akcentuota, kad šie ponai bylas nagrinėjo *за листы позвоуными и за децкими з(осно)д(а) рьскими*¹⁶, t. y. tik pašaukus atsakovą šaukimais arba jį atvesdinus diečkui (apie tai – toliau). Beje, įteisinus privalomą šaukimų reikalavimą, bylų protokoluose ir sprendimuose atsakovus vis dažniau imta vadinti „pašauktąja šalimi“ (*сторона позваная / позванный пан*)¹⁷. Tiesa, nors Pirmajame Statute jau įsakmiai reikalauta skundą įrašyti į šaukimus, teismų praktika rodo, jog kartais buvo galima bylinėtis ir jų nepateikus, nes atsakovo valia buvo sutikti arba nesutikti „atsakyti“ ieškovui be šaukimų. Bet, įsigaliojus Statutui, tokie atvejai, žinoma, buvo reti, todėl teismo protokoluose būtinai akcentuojami, kaip, pavyzdžiui, 1533 m. tau-

¹² Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė et al. Vilnius, 1995, Nr. 39, p. 48.

¹³ *Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E.* Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Vilnius, 2001, p. 82–84.

¹⁴ Žr. faksimilę: *Lazutka S.* Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Zamoiskių ir Firlėjų rankraščių nuorašų paleografija ir faksimilės. Vilnius, 2007, p. 148.

¹⁵ Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė. Vilnius, 1999 (toliau – 8 TBK), Nr. 320, 321, p. 142–143.

¹⁶ Lietuvos Metrika (1541–1542). 27-oji Užrašų knyga / Parengė I. Valikonytė, T. Čelkis, L. Steponavičienė. Vilnius, 2016 (toliau – 27 UžK), p. 25.

¹⁷ 10 TBK, Nr. 169, p. 108; Nr. 194, p. 124; Nr. 232, p. 146; Nr. 233, p. 146 ir kt.

rininkas Jonas Radvila, Maišiagalos bajoro Motiejaus Burbeklio apkaltintas inicijavęs jo dvaro užpuolimą, valdovo teisme pareiškęs, kad neprivalo bylinėtis, nes nei pats buvo pašauktas, nei jo prašyta teisti užpuoliką, vis dėlto, „įrodinėdamas nekaltumą“ (*оказуячы невинность*), į kaltinimą atsakysias¹⁸. Arba 1562 m. dokumente įrašytas Pabaisko altaristos Jono Veldensio pareiškimas, kad jis, nors ir nebuvo šaukimais pašauktas, bet, nenorėdamas bylos vilkinti ir siekdamas su ieškovais tuoj pat atsiteisti, į „valdovo teismą stojo“¹⁹.

Pirmojo Statuto rengėjai daugiausia dėmesio skyrė šaukimų įteikimo atsakovui procedūrai, kuri ne tik kėlė daug rūpesčių ieškovams, bet ir gausino skundų kiekį teismams. Todėl VI skyriaus 3 straipsnis numatė, kad šaukimas atsakovui turi būti įteiktas žvelgūno (*виж*) ir kviestinių akivaizdoje. Statuto redaktoriams taip pat rūpėjo užtikrinti atsakovų atvykimą bylinėtis, todėl net dviejuose VI skyriaus straipsniuose (3-iaame ir 16-ame) buvo numatyta, kad atsakovas, neregavęs ir į antrąjį šaukimą, į teismą „turi būti diečkaus pristatytas“ (3 str.)²⁰. Bet ši norma buvo taikoma jau XVI a. pradžioje – ir valdovo Žygimanto Senojo, ir šalies maršalkos Jono Radvilos antrą–trečią dešimtmečiais nagrinėtų bylų dokumentuose palyginti dažnai nurodoma, kad vienas ar kitas bylininkas į teismą buvo atvesdintas valdovo dvarionio arba diečkaus „su trečiuoju šaukimu“²¹. Įdomu, kad ir Statuto VI skyriaus 16 straipsnyje tokia frazė įrašyta beveik pažodžiui: „su trečiuoju šaukimu turi būti pasiųstas diečkus“ (*а за третим позвом маеть дан быти децкый*)²². Svarbu pažymėti, kad dar Statuto įsigaliojimo išvakarėse, 1529 m. birželio mėnesiu datuotame teismo rašte Lucko seniūnas kunigaikštis Teodoras Čartoriskis nurodė, jog „Voluinės žemės teisėje“ galioja tokia tvarka: jei asmuo, kam padaręs žalą, dviem seniūno „raštais“ pašauktas į teismą neatvyktų, seniūnas siunčia savo tarnybininką tokį atsakovą pristatyti į teismą²³.

¹⁸ 8 TBK, Nr. 77, p. 61.

¹⁹ *ачъ не былъ припозванъ, але хотячы росправу о то заразъ с Полониєю Войтковъною и зъ сыномъ ее Яномъ Венгъславовичомъ принять, тут же в суду н(а)шого з(о)с(по)д(а)ръского становил ся.* Žr. Российский государственный архив древних актов (toliau – RVSAA). Ф. 389 (Литовская Метрика), ед. хр. 249 (toliau – LM-249), л. 310.

²⁰ PLS. II.1, p. 164–165.

²¹ Русская историческая библиотека. Т. XX: Литовская Метрика. Т. I. Петербург, 1903, Nr. 128, skilt. 168–169; Nr. 187, skilt. 1508; Nr. 358, skilt. 1077.

²² PLS. II.1, p. 128; Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Op. cit., p. 187. Todėl nestebina, kai 1542 m. bajoro Petro Petraičio į teismą paduoto teisėjo Mikalojaus Lipos prokuratorius, gindamas atsakovą, pareiškė, jog Mikalojus į teismą pašauktas „ne pagal teisės paprotį“, pagal kurį reikėjo pirmiausia raštu, t. y. šaukimais, pašaukti, o ne išsyk siųsti diečką. Žr. 27 UžK, Nr. 191, p. 161.

²³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15 / Parengė A. Dubonis. Vilnius, 2002 (toliau – 15 UžK), Nr. 115, p. 147.

Akivaizdu, kad daug rūpesčių bajorams kėlė reikalavimas šaukimą atsakovui įteikti tame dvare, dėl kurio kilo ginčas. Viena vertus, savininką, turėjusį keletą dvarų, nebuvo paprasta užtikti būtent tame, dėl kurio ruošiasi bylinėtis. Kita vertus, toks reikalavimas sudarė sąlygas norinčiajam išvengti teisingumo slapstytis ir bylą vilkinti. Antai, kai 1533 m. kunigaikščio Jurgio Sluckio pasiūstas tarnybininkas pabandė LDK kancleriui ir Vilniaus vaivada Albertui Goštautui šaukimą įteikti valdovo rūmuose, šis jo nepaėmė, motyvuodamas, kad jį reikėjo įteikti Liaskovičių dvare²⁴. Jurgis Sluckis teisinosi pažeidęs nustatytą tvarką, nes „niekas nenorėjo su tais jo [Sluckio – I. V.] šaukimo raštais pas poną vaivadą kviestiniais vykti“. Iš tiesų bandymai įteikti šaukimus atsakovams dažnai virsdavo muštynėmis. Todėl jau išplėstinėje Pirmojo Statuto redakcijoje buvo įrašyta VI skyriaus 3 straipsnio pataisa, leidusi šaukimus atsakovui įteikti „bet kokioje vietoje, ne tik namuose, bet ir kur jį besurastų“, o jeigu „kuris nors nuo šaukimų slėptųsi ir namuose jis nebūtų surastas, tada šaukimus turi įteikti tijūnui, o jei tijūno nebūtų, tai rykūnei arba bet kam, kas tame dvare bus“²⁵. Bet ir šie pareigūnai, įbauginę šeiminkų ir nenorėdami nemalonumų, šaukimus paimti dažnai vengdavo. Todėl būtent bajorų prašymu prie šio klausimo valdovui teko grįžti 1544 m. Brastos seime ir išplėstinėje Statuto redakcijoje įrašytą straipsnį papildyti dar viena lengvata: jei tijūnai arba rykūnės atsisakytų šaukimus paimti, tada šaukimai, dalyvaujant liudytojams, turi būti „padedami dvaruose, iš kurių žala kam daroma“²⁶. Ši – akivaizdžiai kasdienos realijų nulemta – pataisa, dar papildyta leidimu šaukimą tiesiog „įkišti į [dvaro] vartus“, tapo Antrojo Statuto IV skyriaus 9 straipsnio šaltiniu²⁷. Nors neatmestina ir Lenkijoje dar 1523 m. Petrakavo seime priimto *Formula Processus* straipsnių, reguliavusių šaukimų įteikimo atsakovui procedūrą²⁸, kai kurių normų įtaka²⁹.

²⁴ 8 TBK, Nr. 30, p. 42.

²⁵ Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. Op. cit., p. 179–180.

²⁶ Русская историческая библиотека. Т. XXX: Литовская Метрика. Книги Публичных дел. Юрьев, 1914 (toliau – RIB. T. 30), skilt. 128–129. Greičiausiai ieškovai (tiksliau, jų pasiūsti urėdininkai) ir anksčiau šaukimus atsakovams, jų neradę, dažnai tiesiog palikdavo dvare. Pavyzdžiui, 1533 m. Vladimiro seniūnas Teodoras Sanguška, būdamas Krokuvoje „prie valdovo“, jam skundėsi sužinojęs apie „jo dvare padėtus“ šaukimus į Ponų Tarybos teismą. Žr. 15 UžK, Nr. 134, p. 167–168.

²⁷ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) // Archiwum komisji prawniczej. T. 7 / Wyd. F. Piekosiński. Kraków, 1900 (toliau – ALS), s. 80.

²⁸ Moniuszko A. Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie. Warszawa, 2013, s. 227.

²⁹ Plg. *Volumina Constitutionum*. Tom I (1493–1549). Volumen 1 (1493–1526). Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka i W. Uruszczak. Warszawa, 1996 (toliau – VC. T. I (1)), s. 393.

Šaukimų procedūros tobulinimo istorijai atskleisti svarbūs ir kai kurie Lenkijos karalienės ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Bonos teisminės veiklos paliudijimai. Iš jos raštų Klecko laikytojui ir Pinsko seniūnui sužinome, kad 1547 m. Vilniaus seime buvo rimtai diskutuota dėl šaukimų įteikimo datos sąsajos su bylos nagrinėjimo pradžios terminu³⁰. 1548 m. gegužę, jau po Žygimanto Senojo mirties, Bona, pareiškusi, kad apie šaukimų išdavimo normą žinanti „iš Statuto ir senos tvarkos“ (*в той речу Статуту и захованье давнього ведаемь*)³¹, tačiau esą, norėdama sužinoti daugiau, kreipėsi į „savo mylimo sūnaus“ raštininką Valerijoną Suškovskį. Šis jai paaiškino, kad „praėjusiame“ seime apie šaukimus daug kalbėta, nes bajorai pateikę prašymą, kad kaltininką dėl „mažų skriaudų“ būtų galima į teismą pašaukti greičiau (po dviejų–keturių dienų). Bet, girdi, valdovas „dėl vieno straipsnio nenorėjęs Statutą pažeisti“³², todėl su Ponų Taryba nutaręs, jog kiekvienam žemioniui, pašauktam „ir dėl didelės, ir dėl mažos bylos“, turi būti suteikiamas keturių savaitių terminas, o tam atsakovui, kurio paties nerastų ir šaukimus tektų „padėti“ dvare, paskiriamas aštuonių savaitių terminas³³. Ši norma, turėjusi galioti iki „Statutas bus pataisytas“, Antrajame Statute iš tiesų buvo truputį pakoreguota: IV skyriaus 28 straipsnis numatė, kad akivaizdžiai pašauktiesiems terminas atvykti į teismą – keturios savaitės, o kuriems šaukimai būtų palikti dvare, – šešios savaitės, bet terminas pastariesiems skaičiuojamas ne nuo į šaukimus įrašytos datos, o nuo tos dienos, kai šaukimas dvare „padėtas“³⁴.

³⁰ Iš tiesų kartais kildavo painiava dėl bylos pradžios datos. Antai 1541 m. neatvykusios bylinėtis ieškovės Naugarduko žemionės Kotrynos Haikienės įgaliotinis aiškino, kad ieškovė „maniusi“, jog turėjusi atvykti „rytoj“, nes „šiandien“ sueina keturios savaitės, kai jos šaukimai įteikti atsakovui, nes *первого, дей, дня, которого позвоь даютъ, у почот року того не личат*. O atsakovo įgaliotiniai aiškino, kad „pagal teisę“ terminas suejęs „šiandien“. Žr. 27 UžK, Nr. 152, p. 135.

³¹ „Sena tvarka“ – tai keturių savaitių terminas, kurį bylininkams pasiruošti procesui suteikė dar Kazimiero teisynas (Žr. Kazimiero teisynas (1468 m.) / Spaudai parengė J. Jurginis. Vilnius, 1967, p. 21) ir kuris, nurodytas Pirmojo Statuto išplėstinės redakcijos VI skyriaus 3 straipsnyje (PLS. II.1, p. 164), tapo norma: *позвала <...> ведля обычаю права посполитого на чотыры недели*. Žr. Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščvienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2007 (toliau – 12 TBK), Nr. 146, p. 137.

³² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 32 (1548–1549). Užrašymų knyga 32 / Parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, E. Deveikytė. Vilnius, 2012, Nr. 2, p. 18; Nr. 7, p. 22.

³³ Matyt, būtent šią pataisą 1560 m. minėjo ieškovė Melniko seniūnienė Jonienė Irikavičienė, į valdovo teismą šaukimais pašaukusi maršalkienę kunigaikštienę Zofiją Palubenskienę, – *водле уфалы и постановеня короля, его милости, с паны радами, ихъ милостью, тых часов вделаном, от поданья pozwу за чотыри недели*. Žr. Lietuvos Metrika (1559–1563). 40-oji Teismų bylų knyga / Parengė N. Šlimienė, I. Valikonytė. Vilnius, 2015 (toliau – 40 TBK), Nr. 104, p. 138.

³⁴ ALS, p. 96–97. Trumpesnis – dviejų savaitių – terminas buvo numatytas tik byloms dėl grobimų.

Taigi akivaizdu, kad Antrojo Statuto redaktoriai, vadovaudamiesi pragmatiniais tikslais, daug dėmesio skyrė bylininkus, ypač atsakovus, drausminančiam mechanizmui tobulinti.

Nors Pirmajame Statute nebuvo nurodyta, bet rašytiniais šaukimais į teismą buvo kviečiami tik bajorai. Antai 1533 m., kai geriant alų Polocke kilo muštinės ir į teismą atvesdinti mušeiką buvo nusiųstas diečkus, nes nusikaltėlis, girdi, esąs „miesto tarnas, o ne šlėkta, jo nereikia šaukimais šaukti, bet tokius į teismą diečkai pristato“, šis pasipiktinęs pareiškė esąs šlėkta ir priekaištavo dėl jam padarytos „žalos ir skriaudos“³⁵. O 1542 m. Žygimantas Senasis, gavęs savo durininkų Jono Bagdonavičiaus ir Ignoto Sancevičiaus skundą, kad valdovo dvarų, kuriuose jie „savo namus turi“, laikytojai liepia jiems (arba, kai jų nebūna namie, jų žmonoms) atvykti į teismą be šaukimų, kaip paprastiems žmonėms (*яко простым людям*), nors dar jų protėviai – „pirmieji durininkai“ Čupra ir Jurgelis gaudavę šlėktišką įžeistinę (suprask, buvo šlėktos), nurodė savo dvarų laikytojams durininkus šaukti į teismą šaukimais³⁶. Ir 1563 m., kai Žygimanto Augusto pavedimu valdovo dvaro teisėjai nagrinėjo Trakų pavieto žemionio Tomo Galimanto skundą dėl jo paties ir jo tįjūnėlio sumušimo, atsakovas Jonas Bagdonaitis Sadaunikas pareiškė, kad jis ir jo sūnūs yra „bajorai šlėktos“ ir be šaukimų jokiame teisme neprivalo atsakyti³⁷. Galimas daiktas, kad šiai tuomet formaliai neįteisintai normai įtaką padarė Lenkijoje nuo XV a. pirmosios pusės galiojęs reikalavimas į teismą šaukimais šaukti tik sėslius šlėktas, o varguomenė (*gołota*) ir nekilmingieji buvo šaukiami žodžiu³⁸. Tačiau Pirmojo Statuto galiojimo pradžioje, regis, dar nebuvo tvirtai nusistovėjusi norma (juoba rašytinė), kokius asmenis ir kokia forma dera į teismą atvesdinti, todėl 1551 m. Vilniaus seime valdovas – atsakydamas į bajorų prašymą – paaiškino, kad teisingumas be jokių šaukimų ir nedelsiant turi būti vykdomas nukentėjusiam svetimšaliui, atvykėliui pirkliui, kuriems nusikaltusį asmenį į teismą privalo atvesdinti urėdo pasiuntinys arba valdovo dvarionis³⁹. Ši gerokai išplėsta ir papildyta norma tapo Antrojo Statu-

³⁵ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. Москва, 1892, с. 808; *Adamus J.* Op. cit., p. 256.

³⁶ RVSA. F. 389, s. v. 24, l. 177v-178.

³⁷ LM-249, l. 358v.

³⁸ *Bardach J.* Historia..., s. 545. Įdomu, kad žinomuose LDK teisės šaltiniuose žodis *кголоота* buvo pavartotas 1560 m. Ponų Tarybos teisme, nagrinėjant Lenkijos piliečio Poznanės vaiksio Jano Križanovskio bylą dėl jo brolio nužudymo. Atsakovo Konstantino Kuncevičiaus įgaliojimas bičiulis Zelenskis pareiškė, kad Kuncevičius į teismą pašauktas ne pagal visuotinės teisės paprotį, o kaip varguolis, tai esą prieštarauja šalies teisei (*яко кголоота, што есть противко праву земьскому*). Žr. 40 TBK, Nr. 76, p. 100.

³⁹ RIB, t. 30, skilt. 193–194. Plg. *Adamus J.* Op. cit., p. 247–248.

to IV skyriaus 18 straipsnio šaltiniu⁴⁰, o jo pradžioje įteisintas reikalavimas į teismą be šaukimų ir paskirto teislaikio pristatyti apkaltintus nusikaltimu, padarytu valdovo dvare, buvo paremtas jau anksčiau valdovo teisme taikyta praktika. An-tai 1555 m. Žygmantas Augustas pavedė šalies ir dvaro maršalkoms išklaudyti kunigaikščio Liudviko Sviriškio, apkaltinusio giminaitį Lukošių Bolką neteisėtu įkalinimu, skundą ir pateiktus įrodymus. Kadangi nusikaltimas buvo padarytas „valdovo pašonėje“ (*под бокомъ господарскимъ*), kai Trakų vaivados tarnybinin-kas Sviriškis buvo atvykęs paliudyti savo pono byloje, valdovas įsakė abi šalis išklaudyti „be šaukimų ir mandato“⁴¹.

Kaip sakytą, Pirmojo Statuto redaktoriai nekėlė kokių nors reikalavimų nei šaukimų turiniui, nei rašytinei formai. Todėl nestebina faktas, jog ne iš Pirmojo Statuto teksto, bet iš Mykolo Lietuvos teisenai pažertos kritikos sužinome, kad dar iki Antrojo Statuto IV skyriaus 10 straipsnyje įrašant normą⁴² galiojo reikala-vimas surašytą šaukimą sutvirtinti antspaudu (tai ieškovui kainavo 4 grašius) ir „vyresniojo raštininko“ parašu⁴³. Įdomu, kad 1565 m. rugpjūčio 26 d. į valdovo knygas įrašytas rusų vaivadaičio Mikalojaus Seniavskio skundas dėl jo Šalčinin-kų dvare Gniezno kaštelionienės Teodoros Mykolienės Trebuchovskos „padė-tų“ keturių šaukimų kopijų, paties skundėjo buvo pagrįstas būtent „visuotinės teisės“ norma, kuri esą nenurodo, kad kas nors privalėtų atsakyti į kopijas, o ne į antspauduotus ir raštininko pasirašytus šaukimus⁴⁴. Pirmajame Statute taip pat nebuvo nuostatos dėl kalbos vartosenos teisenoje. Bene vienintelis atvejis, kai šaukimas buvo surašytas dviem kalbomis – rusėniškai ir lotyniškai – nu-rodytas 1540 m. dokumente, paaiškinamas tuo, kad Joną Jonaitį Zaberezinskį į valdovo teismą šaukė Lenkijos dvaro maršalka Jonas Grabia iš Tenčino⁴⁵. O 1557 m. lotyniškai surašytas šaukimas, matyt, buvo pagrįstas ieškovų – valdovo

⁴⁰ ALS, p. 87–88.

⁴¹ RVSA, f. 389, s. v. 248 (toliau – LM-248), l. 93. XVI a. viduryje šaukimai į valdovo teismą vis dažniau buvo vadinami mandatais, bet tebevertotas ir šaukimų terminas.

⁴² ALS, p. 80–81.

⁴³ *Mykolas Lietuvos*. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius / Vertė I. Jonynas. Vilnius, 1966, p. 45–46. Kad šaukimai buvo antspauduojami, patvirtina (1538 m.) įrašas Vitebsko vaivados Motiejiaus Kločkos teismo knygoje: *позовъ нашъ за печатью нашою в себе маеть*. Жг. Судебная книга витебского воеводы М. В. Клочко. 1533–1540 (Литовская метрика. Книга № 228. Книга судебных дел № 9) / Подг. В. Воронин, А. Груша, И. Старостина, А. Хорошкевич. Москва, 2008, № 90, с. 172.

⁴⁴ *право посполитое не несеть, абы копейми, а не за печатью и с подписаньем рукъ писарскихъ самьи позвы, не хотячы и не будучы, дей, повинень на то отповедати*. Жг. LM-249, l. 497-497v.

⁴⁵ 12 TBK, Nr. 3, p. 32.

Brastos valdinių – aiškinimu, kad jie „naudojasi ir šalies, ir Magdeburgo teise“⁴⁶. Įmanu, kad Palenkėje šaukimai dažnai būdavo surašomi lotyniškai, tik ne visada tai nurodoma bylų protokoluose. Antai, 1565 m., kai valdovo paliepimu byla nagrinėjo jo paskirti dvaro maršalkos, ieškovė Brastos pavieto žemionė Kotryna Gorbovskienė, apkaltinusi dieverį Joną Gorbovskį jos dovinio Gorbovo dvaro užpuolimu, pareiškė, kad vėliau dar kartą jį pašauks į teismą dėl kito dvaro, esančio Drohičino paviete, atskiru lotynišku mandatu (*особливымъ манъдатомъ латинскимъ*)⁴⁷. Juoba dar ir 1566 m. pradžioje Palenkės šlėkta prašė Žygimanto Augusto, kad raštai iš valdovo kanceliarijos jiems būtų siunčiami lotynų arba lenkų kalbomis, nes jie *ruskiego pisma <...> czytac nie umiei*⁴⁸. O štai į Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 1 straipsnį jau buvo įrašytas reikalavimas šaukimus (ir visus raštus) rašyti tik rusėniškai⁴⁹.

Teismo procedūrą užfiksavę aktai rodo, kad jau XVI a. pirmojoje pusėje šaukimai buvo surašomi dviem, o ne vienu, kaip teigė J. Adamusas, egzemplioriais⁵⁰. Antai 1537 m. Žygimantas Senasis iš Krokuvos rašė kunigaikščiui Bagdonui Liubeckiui gavęs jo sesers skundą, kad jis smurtu pasiėmęs abu sesers šaukimus, o vieno jai „pagal teisės paprotį“ nenori atiduoti (*оба два тые позовы кзвалтом мощно в себе задержал, а ей одного позову подле звычайя права отдати не хотел*)⁵¹. Formaliai ši norma buvo įteisinta tik Antrajame Statute, kurio IV skyriaus 9 straipsnyje paaiškinta, kad teismo terminą reikia „abiejuose šaukimuose parašyti, kad ir atsakovo, ir ieškovo šalys terminą žinotų ir būtų jam pasiruošusios“⁵². Beje, ši reikalavimą minėjo ir Mykolas Lietuvis, piktinęsis dviejų šaukimų egzempliorių reikalavimu, kuris esą tik suteikia progą raštininkams kuo daugiau pasipelnyti⁵³. Tiesą sakant, autorius nevisiškai teisus. Nors

⁴⁶ Lietuvos Metrika (1555–1558). 37-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, L. Stepovavičienė. Vilnius, 2010, Nr. 40, p. 63.

⁴⁷ LM-249, l. 456.

⁴⁸ RIB. T. 30, skilt. 384–385.

⁴⁹ ALS, p. 71.

⁵⁰ Adamus J. Op. cit., p. 258. Tiesa, sunku pasakyti, ar abu egzemplioriai buvo laikomi originalais, ar tik skirtasis įteikti atsakovui. Atkreiptinas dėmesys, jog net Trečiajame Statute (IV skyriaus 17 str.) antrasis šaukimų egzempliorius vadinamas „priešingu“: *возный <...> маеть <...> тот позов с противным позовом скориговати* (TLS, p. 152–153), o IV skyriaus 20 straipsnyje šaukimų kopija įvardytas būtent nuo ieškovo egzemplioriaus nukopijuotas dokumentas, kai atsakovas praneša pametęs jam įteiktąjį (ibidem, p. 155).

⁵¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1536–1539). Užrašymų knyga 20 / Parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius. Vilnius, 2009, Nr. 31, p. 74. 1541 m. dokumente taip pat minimi du – ieškovės ir atsakovės – turėti šaukimų raštai. Žr. 10 TBK, Nr. 252, p. 160.

⁵² ALS, p. 80.

⁵³ Mykolas Lietuvis. Op. cit., p. 46.

Pirmajame Statute nebuvo numatytos galimo šaukimų atmetimo priežastys, bylinėjimosi praktika rodo, kad atsakovai, siekdami vilkinti procesą, reikšdavo protestus ir priekaištus dėl esą „nepakankamai“ (*недостаточно*) arba klaidingai (*ошибка стала*) surašytų šaukimų⁵⁴ ir kibdavo prie kiekvienos smulkmenos: tai esą neįrašyti arba klaidingai parašyti teisės pažeidėjų asmenvardžiai, tai nenurodyti užpultų dvarų pavadinimai, tai stinga skundžiamo nusikaltimo datos, tai įrašyti skundai nesutampa su kituose dokumentuose nurodytais nuostoliais ir pan.⁵⁵ O svarbiausia – būta bandymų šaukimų teksto žodžius ištrinti ar išskusti ir įrašyti kitus. Taigi teisėjams dažnai tekdavo griebtis ekspertizės – palyginti abu egzempliorius, kad nustatytų, ar šaukimas nebuvo suklastotas, ar nebandyta specialiai jį sugadinti ir pan.⁵⁶ Todėl į Antrojo Statuto IV skyriaus 23 straipsnį jau buvo įrašytas reikalavimas, kad ieškovo ir atsakovo šaukimuose negali būti jokių skirtumų arba jų taisymo ir skutimo žymių⁵⁷. Kad ir ieškovams, ir teisėjams kėlė nerimą atsakovų bandymai (Antrojo Statuto redaktorių žodžiais, „gudravimai“) vilkinti bylas, tyčia gadinant šaukimus, rodo faktas, jog 1578 m. Varšuvos seime buvo pakoreguotas ir papildytas būtent šis Antrojo Statuto straipsnis, kuriame poreikis griežtinti reikalavimus šaukimų turiniui buvo argumentuotas „didžiuliu teisingumo vilkinimu atmetinėjant šaukimus“⁵⁸. Manytina, kad tiksliai išdėstytas skundas, neleidęs proceso metu bylininkams nukrypti į šalį, lengvino teisėjų dalią ir optimizavo teismų veiklą. Tačiau, kita vertus, IV skyriaus 16 straipsnis leido atsakovams atsisakyti bylinėtis, jei šaukimai būtų surašyti įžeidžiamu tonu⁵⁹. Žinia, bajoro garbė – šventas reikalas. Antai 1541 m. Žygimantui Senajam nagrinėjant bylą ir liepus raštininkui perskaityti ieškovo Kameneco vaiskio Teodoro Vaganovskio šaukimą, raštininkas atkreipė valdovo dėmesį, kad šaukimo tekstas taisytas – vietoj išskusto žodžio „gyvuliai“ (*быдло*) įrašytas žodis „namai“ (*дом*). Atsakovas Frederikas Sapiega pareiškė, kad

⁵⁴ Tačiau dažnai pasitaikydavo iš tiesų su trūkumais surašytų šaukimų, kai teisėjams tekdavo juos atmesti, argumentuojant: *позовъ тот найденъ есть недостаточный* (27 UžK, Nr. 186, p. 159). Taip pat žr. Nr. 19, p. 42; Nr. 22, p. 46.

⁵⁵ 8 TBK, Nr. 62, p. 56; 10 TBK, Nr. 39, p. 35; Nr. 155, p. 96–97; Nr. 202, p. 128; 12 TBK, Nr. 111, p. 105; 27 UžK, Nr. 122, p. 117; 50 TBK, Nr. 16, p. 41.

⁵⁶ Antai 1541 m. pačiam valdovui su Ponų Taryba teko reaguoti į atsakovo Stanislovo Davainos kaltinimą ieškovėms seserims Nemiraitėms, pateikusioms esą sugadintą šaukimą, ir nustatyti, ar abiejų egzempliorių tekstai sutampa. Žr. 12 TBK, Nr. 65, p. 69–70.

⁵⁷ ALS, p. 92–93. Šio straipsnio komentarą žr. *Малиновский И.* Учение о преступлении по Литовскому Статуту. Киев, 1894, c. 88.

⁵⁸ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Рэдкалегія: Т. Доўнар, і інш. Мінск, 2003, c. 225.

⁵⁹ ALS, p. 85–86.

kaltinimas smurtiniu namų užpuolimu „liečia“ jo garbę, jau nekalbant apie griežtos bausmės grėsmę, tai drauge su ponais tarėjais pripažino ir valdovas. Todėl, įsakęs tokį šaukimą kasuoti („sulaužyti“), pamokė ne tik Vaganovskį, kuris bandė teisintis skutimo žymės šaukime nepastebėjęs, bet ir „teikėsi visiems <...> rūščiai įsakyti“, kad nedrįstų valdovo raštų skutinėti, o pastebėjus kokį nors trūkumą šaukimuose, būtina kreiptis į kanceliariją ir „kitą šaukimą sau paimti“⁶⁰. Antra vertus, galima spėti, kad 1578 m. papildyto Statuto straipsnio tikslas buvo ir naujos bylos – šikart dėl garbės įžeidimo – prevencija. Kad teisingas ir tikslus skundo surašymas šaukimuose galėjo turėti įtakos net teisėjų paskirtai bausmei, rodo 1546 m. bylą nagrinėjusio Vilniaus vaivados Jono Hlebavičiaus priimtas sprendimas: net jei ieškovas valdovo žemionis Mikalojus Juškevičius pateiks konkrečius nusikaltimo įrodymus, namų smurtu apkaltintas Jurgis Budila nebus nubaustas mirties bausme, nes ieškovas „šaukimuose neparašė, kad namai buvo užpulti sąmoningai (умысльне)“, nes, girdi, Statute nurodyta, jog gyvybės netenka toks smurtautojas, kuris, tyčia užpuolęs namus, ką nors užmuštų ar sužeistų⁶¹.

Tačiau teismų praktika vėlgi rodo, kad su „trūkumais“ surašyto šaukimo atmetimas priklausė ir nuo atsakovo. Antai 1541 m. Naugarduko vaivada Stanislovas Goštautas teisme tvirtino, kad, vadovaudamasis „teise“, galėtų nesibylinėti su valdovo virtuvininku Jonu Narbutu, nes jo skundas šaukime surašytas „nepakankamai“, bet, „norėdamas nedelsiant pasiekti teisingumą“, sutinka „atsakinėti“⁶². Ir 1547 m. Vilniaus vaivados teisme atsakovės kunigaikštienės Onos Lukomskienės įgaliotinis pareiškė, kad ji galėtų ieškovo kunigaikščio Vasyliaus Sanguškaičio šaukimą atmesti (позов збиту), bet, nenorėdama vilkinti bylos (не хотячи предлуженья чинити), „atsakys“⁶³.

Ir vis dėlto, nors Antrojo Statuto redaktoriai jau numatė daugiau bylininkus drausminančių normų, gyvenimas buvo dar margsnis. Antai 1546 m. valdovas susidūrė, regis, su jam nauja situacija. Paaiškėjus, kad ieškovų tarnas pabėgo, pagrobęs dokumentus, tarp kurių buvo ir jų šaukimo bylinėtis su Stanislovu Kęsgaila egzempliorius, ieškovai teisme paprašė, kad atsakovas teisėjui (valdovui) pateiktų savąjį. Kęsgaila atšovė: „<...> savo šaukimo pats prieš save neprivalau padėti nei jiems atsakyti, kai ieškovo šalis pati savąjį šaukimą prarado.“ Ir valdovas priėmė sprendimą, kad ieškovas iš naujo „naujais šaukimais“ turi

⁶⁰ 12 TBK, Nr. 130, p. 122.

⁶¹ Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga / Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščvienė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2009 (toliau – 19 TBK), Nr. 20, p. 40.

⁶² 27 UžK, Nr. 134, p. 124.

⁶³ 19 TBK, Nr. 64, p. 89.

Kęsgailą į teismą šaukti⁶⁴. Tačiau specialus straipsnis „Apie šaukimų praradimą“ nežinia kodėl buvo įrašytas tik į Trečiąjį Statutą (IV skyriaus 20 straipsnį)⁶⁵. Bet neabejotina, kad būtent valdovo teismo prejudikatas tapo šaukimų galiojimo termino nustatymo Antrajame Statute šaltiniu. Štai 1546 m. atsakovų Mykolienės Sviniuskienės ir jos sūnaus Mykolo įgaliotinis Paulius Ostrovickis pareiškė, kad ieškovas remiasi „senu“, prieš pusantrų metų išduotu šaukimu, todėl atsakovams „pagal dabartinę šalies paprotį“ (*водле звычайу земьскога теперешнего*) neprivalu bylinėtis. Ir Žygimantas Augustas, pasitaręs su ponais tarėjais, nurodė ne tik šiems bylininkams, bet ir „visiems kitiems“, buvusiems toje teismo sesijoje (*всімъ инымъ, на тотъ часъ на тыхъ рокохъ судовыхъ будучымъ*), kad niekas negali įteiktų šaukimų ilgiau nei metus nepanaudoti⁶⁶. Taigi šis truputį pakoreguotas valdovo nurodymas tapo Antrojo Statuto IV skyriaus 24 straipsnio, įteisinusio šaukimų galiojimo tik vieną teislaikį normą, šaltiniu⁶⁷.

Tačiau taip pat akivaizdu, kad kai kurių naujų teisės normų iniciatoriai buvo ponai ir bajorai, suvažinę į Seimą, kur keldavo atitinkamus reikalavimus bei siūlydavo Pirmojo Statuto pataisas. Kadangi šaukimų surašymas ieškovui kainavo pinigų, tai buvo stengiamasi į vieną šaukimą surašyti visus, kiek jų tuomet turėta, skundus (ne visi buvo tokie pasiturintys, kad, apsidrausdami nuo galimo bent vieno skundo atmetimo, paimtų iš kanceliarijos, kaip, pavyzdžiui, Iljos Ostrogiškio našlė Beata, devynis arba vienuolika šaukimų vienam asmeniui (*каждый позов у-в особой жалобе*)⁶⁸). O pagal tuomet galiojusią dar nerašytą tvarką, jeigu bent vienas skundas buvo surašytas netinkamai, teisėjai atmesdavo visą šaukimą. Pavyzdžiui, 1542 m. Ponų Taryba tokį savo sprendimą šitaip ir motyvavo: kadangi teisėjai vieną į šaukimus įrašytą skundą pripažino neteisėtu, tai nebegalioja ir kiti į jį įrašytieji, todėl atsakovai neprivalo ir dėl jų bylinėtis (*кзды ж у первом члонку своемъ позовъ тот найденъ есть недостаточный, тогда вжо и во всем моцы не имеетъ, а сторона позваная отказывати на вес тот позов не повинна*)⁶⁹. Todėl natūralu, kad 1551 m. Seime Vilniuje bajorai atkreipė Žygimanto

⁶⁴ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546) / Падрыхт. В. Мянжынскі. Мінск, 2008 (toliau – 30 UžK), Nr. 6, p. 72.

⁶⁵ TLS, p. 155.

⁶⁶ 30 UžK, Nr. 4, p. 71. Išsamiau žr. Valikonytė I. Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje // Istorijos šaltinių tyrimai. T. 2 / Sudarė A. Dubonis. Vilnius, 2010, p. 121–122.

⁶⁷ ALS, p. 93–94.

⁶⁸ 30 UžK, Nr. 49, p. 117–119; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 29 (1546–1547). Užrašymų knyga 29 / Parengė I. Ilarienė. Vilnius, 2016, Nr. 22, p. 51–56. Pavyzdžiui, maršalka Jonas Šimkavičius 1554 m. gavo net 12 Jono Liadskio šaukimų į Trakų vaivados teismą (LM-248, l. 58).

⁶⁹ 27 UžK, Nr. 186, p. 159.

Augusto dėmesį į tokią jiems nepalankią tvarką. Valdovas nuostata, kad teismui, jei atmeta (*збум*) vieną ar kelis į šaukimus įrašytus skundus (vadinamuosius „artikulus“), nedera atmesti visą šaukimą, nes neatmestieji ieškiniai lieka galioti, motyvavo neteisėto ieškinių atmetimo, siekiant vilkinti procesą, prevencija. Tačiau nurodė, kad dėl atmetų „artikulų“ ieškovas gali paimti naują šaukimą, bet ne vėliau nei per dvi savaites⁷⁰. Šis valdovo sprendimas tapo vienu iš Antrojo Statuto IV skyriaus 23 straipsnio „Apie šaukimų atmetimą“⁷¹ šaltinių. Taigi šie ir kiti pavyzdžiai⁷² rodo, jog J. Adamuso, apskritai išvelgusio „gimstančią šaukimų formalizavimo tendenciją“, išvada, kad Lietuvos teismų praktika neparuošė dirvos įstatymų leidėjui nustatyti tikslią šaukimų formą⁷³, yra koreguotina.

Akivaizdu, jog šaukimų normos detalizavimo ir formalizavimo Antrajame Statute šaltiniai pirmiausia buvo valdovo juridinė ir teisėkūros veikla, bet, kaip liudija dokumentai, dažniausiai paremta seimuose pareikštais bajorų pageidavimais, kuriuos savo ruožtu inspiruodavo ir teisinė tradicija, ir bylinėjimosi realijos. Šį faktą 1554 m. Vilniaus Seime pripažino pats Žygimantas Augustas, primindamas valdiniams įstatymų priėmimo LDK mechanizmą: girdi, nuo tada, kai buvo paskelbtas Pirmasis Statutas, kiekviename Seime įstatymų pataisos ir teisės nuostatai priimami pačių valdinių prašymu ir nutarimu (*о таковыхъ правныхъ потреб[ах]ъ зменъки чыните и што коли на сойме постановено коло справедливости, тогда зъ ухвалы а прозбъ всихъ васъ*)⁷⁴. Taigi LDK seimai ir ypač jų metu organizuojamos valdovo ir Ponų Tarybos teismo sesijos „jaunesniesiems ponijos broliams“ bajorams tapo ne tik parlamentarizmo, bet ir teisinės kultūros mokykla. Vadinas, ne tik rengiant Trečiąjį, apie tai išraiškingai kalbėjo Leonas Sapiega ir tai iki šiol daugiausia akcentuojama Statutų istoriografijoje⁷⁵, bet ir ruošiant Antrąjį Statutą bajorai jau aktyviai dalyvavo LDK teisėkūros procese. Ko gero, ir bajorijos atstovai Martynas Valadkavičius ir Paulius Ostrovickis buvo pakviesti į Antrojo Statuto rengimo komisiją ne dėl „varnelės“, bet iš tikro gynė bajorų siekius ir lūkesčius.

Tačiau, žinoma, negalima ignoruoti Lenkijos teisės įtakos. Priešingai. Išlikę teismo bylų protokolai liudija gana dažnai kildavus bajorų ginčus dėl dvarų, plytėjusių paribyje su Palenke, kai teisėjams tekdavo nutarti, kokia teise – LDK

⁷⁰ RIB. T. 30, skilt. 193.

⁷¹ ALS, p. 93.

⁷² 10 TBK, Nr. 155, p. 96; Nr. 202, p. 128; 12 TBK, Nr. 11, p. 37; Nr. 65, p. 68–74; Nr. 111, p. 104–105 ir kt.

⁷³ Adamus J. Op. cit., s. 265.

⁷⁴ RIB. T. 30, skilt. 228–229.

⁷⁵ Lazutka S. Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha. Kaunas, 1994, p. 34.

ar Lenkijos – vadovaujantis bus nagrinėjama byla⁷⁶. Taigi Lietuvos bajorai ne tik domėjosi, bet ir turėjo akivaizdžių progų susipažinti su Lenkijoje galiojusia teisėtvara ir, natūralu, pageidavo ir savo valstybėje naudotis jiems patraukliais Karūnos įstatymais, o tai taip pat skatino juos prašyti valdovą įteisinti jiems naudingas Lenkijoje galiojuusias juridines normas. Antai visiškai įmanu, kad Lenkijoje XVI a. pirmojoje pusėje šaukimus pradėjus įrašyti į specialią knygą, vadinamą vokanda, iš kurios teismo sesijos metu pagal įrašo eilę ir buvo „šaukiamos“ (t. y. nagrinėjamos) bylos⁷⁷, ilgainiui tokia ir teisėjams, ir bylininkams paranki praktika imta taikyti ir Lietuvoje. Nors reikalavimas teismuose vesti tokias registrų knygas buvo įrašytas tik į Antrojo Statuto IV skyriaus 11 ir 27 straipsnius⁷⁸, kaip rodo tyrimai, bent jau valdovo teismo kanceliarijoje specialūs šaukimų registrai 1561 m. tikrai buvo vedami⁷⁹. Kita vertus, toli gražu ne visos Lenkijoje galiojusios šaukimų surašymo taisyklės tiko LDK teismų raštinėms. Antai Karūnoje jau 1511 m. konstitucija draudė karaliaus kanceliarijos personalui imti mokestį už šaukimų surašymą⁸⁰, į tai atkreipė dėmesį ir Mykolas Lietuvis⁸¹, o Antrojo Lietuvos Statuto rengėjai pasielgė priešingai: IV skyriaus 3 ir 28 straipsniuose buvo nustatytas vieno grašio mokestis už šaukimo surašymą ir dar vieno grašio – už, tikriausiai, jo įrašymą į registrą⁸².

Taigi, tvirtinti, kad Lenkijos teisiniai, kaip įsivaizdavo J. Adamusas, tapo **tiesioginiu** (paryškinta – I. V.) šaukimų procedūros įteisinimo ir norminimo Lietuvos

⁷⁶ 8 TBK, Nr. 16, p. 32–33; Nr. 45, p. 51; 12 TBK, Nr. 225, p. 193; LM-248, l. 85–85v, 148v–150. Kad pasienyje kylančių ginčų nagrinėjimas dėl galiojančios skirtingos teismų sistemos ir teisenos kėlė rūpesčių valdovui, rodo Žygimanto Augusto „dėl dažnų skundų“ priimtas (greičiausiai, atvykus iš Liublino seimo į Vilnių 1554 m. birželį) specialus nutarimas, kaip turi būti vykdomas teisingumas LDK ir Karūnos pasienio pavietų gyventojams. Šio nutarimo du straipsniai reguliavo šaukimų į valdovo paskirtus komisarų teismus įteikimo ir įrašymo „į knygas“ procedūrą. Žr. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37 / Parengė D. Baronas. Vilnius, 2011, Nr. 78, p. 164.

⁷⁷ Rafacz J. Dawny proces Polski. Warszawa, 1925, s. 37–38; Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Op. cit., s. 273; Grodziski S. Z dziejów staropolskiej kultury prawnej. Kraków, 2004, s. 174.

⁷⁸ ALS, s. 81–82, 95–96.

⁷⁹ Valikonytė I. Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje: šaukimų registravimo žurnalai // Istorijos šaltinių tyrimai. T. 4 / Sudarė A. Dubonis. Vilnius, 2012, p. 93–107. Taip pat žr. 1561 m. dokumentą apie ieškovo Mykolo Krišilovskio šaukimą atsakovui Jonui Kmitai, duotą „įrašyti į registrą“ (LM-249, l. 189v–190).

⁸⁰ Chorążyczewski W. Kancelarie centralne państwa w XIV–XVIII wieku // Dyplomatyka staropolska / Pod red. T. Jurka. Warszawa, 2015, s. 162; VC. T. I (1), s. 244.

⁸¹ Mykolas Lietuvis. Op. cit., p. 47.

⁸² ALS, s. 74–75, 96–97. Trečiojo Statuto IV skyriaus 6 straipsnyje jau aiškiai nurodyta, kad mokama už įrašymą į šaukimų registrą. Žr. TLS, p. 144.

Didžiojoje Kunigaikštystėje šaltiniu, vargu bau teisinga. Pagaliau, jeigu Pirmojo Statuto redaktoriai būtų ant stalo turėję 1523 m. priimtą ir 1524 m. jau paskelbtą *Formula Processus* tekstą, kurio daugiau nei dvidešimtyje straipsnių buvo pateikti būtent šaukimų formuliarių pavyzdžiai⁸³, kodėl būtų visiškai nedetalizavę šaukimų formos ir turinio? Iškilus LDK teisės istorijos žinovas Juliuszas Bardachas, pabrėžęs recepcijos reiškinių plastiškumą ir formų įvairovę, akcentavęs, kad visuomenė turi būti pribrendusi naujovėms, t. y. skolinami elementai turi atitikti recipuojančios visuomenės poreikius, taip pat teigė, jog skolinamos teisės normos pritaikomos prie vietos sąlygų⁸⁴. Ir Andrzejus Zakrzewskis, išanalizavęs teisės institutų recepcijos LDK problemą, taikliai pažymėjo, kad dažnai būna sunku atskirti tiesioginę ir netiesioginę teisenos recepciją arba nustatyti, ar pasiskolinamas institutas, ar tik jo terminas⁸⁵. Taigi, neneigdami tam tikros Lenkijoje galiojusios šaukimų į teismą procedūros įtakos LDK teisės normoms, manytume, kad svarbiausi į Antrojo Lietuvos Statuto IV skyrių „Apie teisėjus ir apie teismus“ įrašytų net keliolikos straipsnių (kuriuose – skirtingai nei Pirmajame – buvo reglamentuotas ne tik rašytinių šaukimų į teismą imperatyvas bei įteikimo atsakovui procedūra, bet ir jų turinys bei forma, egzempliorių kiekis, galiojimo terminas ir atmetimo sąlygos, nustatyti jų surašymo įkainiai ir privalomas įrašymas į specialų šaukimų registrą) šaltiniai buvo pirmiausia LDK teisenos tradicijos ir teismo proceso realijos. Samprata, kad šaukimai yra teismo proceso pamatas⁸⁶, kurią Konstantinas Ostrogiškis išdėstė 1563 m. valdovo teisme (*никоторая справа початку не имеет и судомъ коньчона быти не можетъ аж за позваньемъ*⁸⁷), tapo LDK bajorų teisinės kultūros dalimi ir skatino nuolat tobulinti bylinėjimosi pradžiai reikalingo rašytinio dokumento formą, galiojimo laiką ir įteikimo atsakovui procedūrą, kartu optimizuoti teismo veiklą ir efektyvinti teisingumo vykdymo mechanizmą.

⁸³ VC. T. I (1), s. 405–407.

⁸⁴ Bardach J. Uczone prawo w II Statucie Litewskim // 1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga). Vilnius, 1993, p. 16; *idem*. Statuty Litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999, s. 33–34.

⁸⁵ Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo. Warszawa, 2013, s. 38, 40.

⁸⁶ Pasak Bartłomiejaus Groickio, „*pozew wszelkiego sądowego postępkę jest gruntem*“ (1559 m.). Žr. Groicki B. Porządek sądow i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej (Biblioteka dawnych polskich pisarzy-prawników. Tom I). Warszawa, 1953, s. 96.

⁸⁷ LM-249, l. 364.

„W POZVIECH MA ŻALOBĄ VIOBRAZIC“: REGLAMENTACJA POZWÓW W PIERWSZYM I DRUGIM STATUTACH LITEWSKICH

Irena Valikonytė

Streszczenie

Ostatnio w historiografii dotyczącej historii Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej – WKsL) widocznie zwiększyła się uwaga poświęcona problemowi rozprzestrzenienia się dokumentu pisanego w społeczeństwie, wciąż jednak mało zbadana pozostaje dokumentacja procesowa. Jednym z takich dokumentów, potrzebnych do rozpoczęcia procesu sądowego, był pozew (*citatio / vocatio, nošba / noševi, pozew*). W niniejszym artykule, opierając się przeważnie na informacji zawartej w księgach litewskiego sądu wielkoksiażęcego, praktykę którego szlachta postrzegała jako wzorzec wymiaru sprawiedliwości, spróbowano zrekonstruować zmiany, które zaszły w normach reglamentujących użytkowanie pozwu w procesie sądowym oraz ustalić pochodzenie odpowiednich norm zatwierdzonych przez Drugi Statut Litewski.

Zachowane protokoły oraz wyroki sądów WKsL z końca XV w. (z lat 1478–1498) – początku XVI w. świadczą o tym, że już wtedy powodowie często wpisywali skargi do pozwu. A więc Pierwszy Statut (art. 14 w r. VI) nie wprowadził, ale nadał moc prawną obowiązującemu zwyczajowi, zmieniając go jednak w imperatyw prawny. Redaktorzy Statutu starali się również zapewnić przybycie pozwanych na rozprawę, dlatego w dwóch artykułach (trzecim i szóstym) VI rozdziału zreglamentowano procedurę doręczenia pozwu, stosowaną już na początku XVI w.: pozwanego, który zignorował i drugi pozew, miał do sądu przyprowadzić dziecki. Chociaż w rozszerzonej redakcji Pierwszego Statutu wpisano poprawkę do 3 artykułu w VI rozdziale, która pozwoliła na doręczenie pozwu pozywanemu „na koźdim miesczu nie tilko w domu, ale gdziekolwiek najidzie”, a w przypadku jego nie znalezienia – urzędnikom dworskim, którzy jednak, zastraszeni przez gospodarzy i nie życząc sobie nieprzyjemności, często unikali przyjmowania pozwów. Dlatego właśnie poproszony przez szlachtę władca w 1544 r. na Sejmie w Brześciu artykuł ten uzupełnił o jeszcze jedną ulgę: jeżeli ciwun lub rykunia odmówiliby przyjęcia pozwu, wówczas pozew przy świadkach miał zostać położony we dworze, „z którego komu się dzieje krzywda”. Poprawka ta, wynikająca widocznie z powszednich realiów, uzupełniona jeszcze o pozwolenie pozwu „we wrota wetknąć”, stała się źródłem 9 artykułu w rozdziale IV Drugiego Statutu. W początkach obowiązywania Pierwszego Statutu nie ustaliła się jeszcze jednoznacznie norma, przesądzająca o tym, jakie osoby mają być przyprowadzone do sądu bez pozwu, dlatego na Sejmie wileńskim w 1551 r. władca, znowuż reagując na prośbę szlachty, zdecydował, że sprawiedliwość bez żadnych pozwów i zwłoki powinna zostać wymierzona skrzywdzonemu cudzoziemcowi oraz przybyłemu kupcowi. Ta, znacznie rozszerzona i uzupełniona, norma stała się źródłem 18 artykułu w rozdziale IV Drugiego Statutu. Uprawnomocniony na początku tego artykułu nakaz przystawienia do sądu bez pozwu i terminu osób, oskarżonych o przestępstwo popełnione na dworze władcy, opierał się na praktyce, wykorzystywanej już wcześniej w sądzie wielkoksiażęcym. Jest niewątpliwe, że prejudykat sądu wielkoksiażęcego również stał się źródłem 24 artykułu w rozdziale IV Drugiego Statutu, który ustanowił termin obowiązywania pozwu. Redaktorzy Pierwszego Statutu nie stawiali żadnych wymogów ani treści, ani formie, ani językowi, ani liczbie egzemplarzy pozwu, ale – jak pokazuje praktyka sądownicza – pewne zasady istniały i niektóre z nich zostały wpisane do artykułów 9 i 10 w rozdziale IV Drugiego Statutu. Jest także oczywiste, że inicjatorami niektórych nowych norm prawnych byli panowie i szlachta, którzy na Sejmie wysuwali odpowiednie żądania oraz przedstawiali poprawki do Pierwszego Statutu. Oto na Sejmie wileńskim w 1551 r. szlachta zwróciła uwagę Zygmunta Augusta na niedogodny dla nich porządek, gdy po odrzuceniu przez sąd jednej czy kilku wpisanych do pozwu skarg (tak zwanych „artykułów”) oddalano cały pozew. Decyzja władcy, zgodnie z którą skargi nieodrzucone przez sąd pozo-

stają w mocy, stała się jednym ze źródeł 23 artykułu w rozdziale IV Drugiego Statutu p.t. „O odrzuceniu pozwów”.

Przeprowadzone badanie ukazało, że źródłem wyszczególnienia oraz sformalizowania norm reglamentujących pozwy były przede wszystkim działalność prawna i prawodawcza władcy WKsL. Opierała się ona jednak najczęściej na wyrażonych w czasie Sejmu przez szlachtę życzeniach, które z kolei były inspirowane zarówno tradycją prawną jak i realiami procesowania się. Do tego faktu podczas Sejmu wileńskiego w 1554 r. przyznał się sam Zygmunt August, przypominając podwładnym mechanizm stanowienia ustaw w WKsL: od czasu uchwalenia Pierwszego Statutu, na każdym Sejmie poprawki ustaw i zasady prawa są stanowione w oparciu o prośby i postanowienia samych podwładnych. Nie można jednak zignorować i wpływu prawa polskiego. Szlachta litewska nie tylko interesowała się, ale i miała możliwość zapoznać się z obowiązującym w Polsce ustawodawstwem, i naturalnie, życzyła w swym państwie korzystać z atrakcyjnych dla niej ustaw koronnych. W pierwszej połowie XVI w. w Polsce pozwy zaczęto wpisywać w specjalne księgi, zwane wokandami, z których podczas sesji sądowych zgodnie z kolejnością wpisów „przywoływano” (t. zn. rozpatrywano) sprawy. Jest całkiem możliwe, że na początku 7 dziesięciolecia taką, wygodną zarówno dla sędziów, jak i stron procesowych, praktykę, zaczęto stosować na Litwie, a wymóg prowadzenia takich ksiąg rejestrowych w sądach został wpisany do artykułów 11 i 27 w rozdziale IV Drugiego Statutu. A więc potrzebują skorygowania wnioski Jana Adamusa, który twierdził, że litewska praktyka sądownicza nie przyszykowała gruntu do ustalenia przez ustawodawcę dokładnej formy pozwu, a polskie zbiory praw były **bezpośrednim** (podkreślone przez I.V.) źródłem dla uprawomocnienia i znormowania procedury pozwu w WKsL.

Iš lietuvių kalbos išvertė *Adam Stankevič*